

Γεωργία Μπακάλη

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ (1916-1918)*



*Το άρθρο έχει ανακοινωθεί στην ημερίδα με θέμα: «100 χρόνια μετά. Οι νέοι ιστορικοί μιλούν για το Μακεδονικό Μέτωπο», που διοργανώθηκε από το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, Τετάρτη 21 Οκτωβρίου 2015.

Με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι ανταγωνισμοί του 1912-1913 και οι εχθρότητες των εμπόλεμων βαλκανικών κρατών αναζωπυρώθηκαν με την προσχώρησή τους στους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς. Η βαλκανική ισορροπία δυνάμεων που είχε επιτευχθεί με τους Βαλκανικούς Πολέμους αποδείχτηκε εύθραυστη, ενώ κεκτημένα στον βαλκανικό χώρο αμφισβητήθηκαν· προπάντων από την ηττημένη στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο Βουλγαρία. Έτσι, όταν το 1915 η Γερμανία προσέγγισε τη Βουλγαρία με σκοπό να άρει την ουδετερότητά της, ο βασιλιάς της Βουλγαρίας Φερδινάνδος *απεφάσισε να επανορθώσει, παρά το πλευρόν της Αυστρίας, την συμφοράν του 1913*,¹ υπογράφοντας μυστικό σύμφωνο στρατιωτικής συνεργασίας. Οι Βούλγαροι, όπως ανέφερε ο Πρεσβευτής της Ελλάδας στη Σόφια, *αποσκοπούσαν στην πραγματοποίησιν καθ' όλην την γραμμήν των εθνικών αυτών πόθων, δια κήσεως γειτόνων εδαφών, διεκδικουμένων υπ' αυτών*.² Τον Μάιο του 1916 γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα μετά την αμαχητί παράδοση των οχυρών του Ρούπελ εισέβαλαν στην Ελλάδα. Αφού διήλθαν την ελληνική μεθόριο, δεν στράφηκαν εναντίον των αγγλογαλλικών στρατευμάτων που βρίσκονταν στον Στρυμόνα. Σκοπός τους ήταν η κατάκτηση της Ανατολικής Μακεδονίας. Η εισβολή τους –κατά παράβαση των συμφωνιών– εξελίχθηκε γρήγορα, μετά την αμαχητί παράδοση της πόλεως της Καβάλας και του Δ΄ Σώματος Στρατού, σε ολοκληρωτική στρατιωτική κατοχή, αφού είχε καταρρεύσει κάθε στρατιωτική αντίσταση. Έτσι, εδάφη που προσφάτως είχαν απελευθερωθεί παραδόθηκαν αμαχητί από την κυβέρνηση Σκουλούδη. Αποτέλεσμα: τρία χρόνια μετά την Πρώτη Βουλγαρική Κατοχή (Οκτώβριος 1912-Ιούνιος 1913) κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, η Ανατολική Μακεδονία σημαδεύτηκε από την ευρύτερη και

1. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. 1 (Αθήνα: Ίκαρος, 1970), 340.

2. *Ibid.*, τ. 2, 133.

σκληρότερη εμπειρία της Δεύτερης Βουλγαρικής Κατοχής (1916-1918) κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει με ποιες ενέργειες επιχειρήθηκε κατά τη διετή κατοχή η συστηματική ελάττωση του ελληνικού πληθυσμού, προκειμένου να προκύψει ανατροπή των πληθυσμιακών δεδομένων και κατ' επέκταση αλλοίωση του ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής.³ Έτσι θα αποκτούσαν ερείσματα τα «εθνικά δίκαια» της Βουλγαρίας.

Τα γεγονότα (εισβολή, κατάληψη, κατοχή, ομηρία) στην Ανατολική Μακεδονία την περίοδο 1916-1918, δεν έχουν φωτιστεί επαρκώς σε επίπεδο δημόσιας ιστορίας, ειδικότερα στα σχολικά εγχειρίδια. Ελάχιστα διασώζεται σήμερα και σε επίπεδο συλλογικής μνήμης η Δεύτερη Βουλγαρική Κατοχή, όπως αυτή αποτυπώνεται σε μνημεία, τελετές, επίσημες εκδηλώσεις μνήμης, σε αντίθεση με εκείνη της Τρίτης Βουλγαρικής Κατοχής (1941-1944). Πολλές πτυχές της κατοχής παραμένουν άγνωστες και ανεξιχνίαστες, κλεισμένες ακόμη πεισματικά σε αρχεία που περιμένουν το φως της έρευνας. Ίσως γιατί επισκιάστηκε τόσο από την πυκνότητα και σφοδρότητα των γεγονότων του Μεγάλου Πολέμου όσο και από τα πρωτόγνωρα στρατιωτικά γεγονότα (αμαχητί παράδοση των οχυρών του Ρούπελ και της Καβάλας, αιχμαλωσία του Δ΄ Σώματος Στρατού), αλλά και γιατί το ιστοριογραφικό ενδιαφέρον μονοπώλησε κυρίως η εμφύλια σύγκρουση του Εθνικού Διχασμού.

Η κατάκτηση της Ανατολικής Μακεδονίας τον Αύγουστο του 1916 έπεσε σαν κεραυνός εν αιθρία, σκορπίζοντας τρόμο στους κατοίκους της περιοχής. Μία από τις πρώτες συνέπειες της προέλασης των βουλγαρικών στρατευμάτων στην πεδιάδα των Σερρών ήταν η προσφυγιά που εκδηλώθηκε από τις πρώτες μέρες της εισβολής. Σε συνεννόηση με τους Αγγλογάλλους η Μεραρχία Σερρών εξασφάλισε τη διάβαση με τρένο του άμαχου πληθυσμού της πόλης, προτού ακόμη ανατιναχθεί η γέφυρα της Αγγίστας. Ο διευθυντής του Πρακτορείου Σερρών της Τράπεζας της Ανατολής αφηγείται:

«Η πόλις των Σερρών έμεινεν σχεδόν γυμνή Ελλήνων κατοίκων. Άπασαι αι αρχαί της πόλεως (αι πολιτικά) ανεχώρησαν. Ο πανικός μετεδόθη εις όλην σχεδόν την Ανατολικήν Μακεδονίαν, ης οι κάτοικοι πανικόβλητοι φεύγουν προς την Καβάλαν, ήτις παρουσιάζει φρικτόν θέαμα με τους συσσωρευθέντας πρόσφυγας τους κατεσκηνωμένους εις τας οδούς της παραλίας».⁴

Παρά τις επίσημες καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις των αρχών, πανικόβλητοι κάτοικοι, *ριγούντες επί τω ακούσματι μόνον ότι ο Βούλγαρος έρχεται*, έσπευσαν να εγκαταλείψουν *με μέγαν ψυχικόν πόνον τας εστίας των*.⁵ Αφότου άρχισαν να εκδηλώνονται οι πρώτες βιαιοπραγίες των βουλγαρικών αρχών εις βάρος του ελληνικού στοιχείου

3. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Διπλωματικά έγγραφα 1913-1917: Ελληνοσερβική συνθήκη συμμάχιας. Εισβολή γερμανοβουλγάρων εις Μακεδονίαν*, (Αθήνα: [χ.έ.] 1917), 124.

4. Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, ΑΕΒ, φάκ. 197, «Αποσπάσματα της από 9/22 Αυγούστου επιστολής του Διευθυντού του εν Σέρραις Πρακτορείου».

5. Γενικά Αρχεία του Κράτους/Κεντρική Υπηρεσία/Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού (στο εξής: ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ), φάκ. 202, «Υπόμνημα των εκ Βουλγαρίας επανακαμψάντων ομήρων υπαλλήλων Ανατολ. Μακεδονίας», Αθήνα, 12 Νοεμβρίου 1918.

(Αύγουστος 1916), πολλοί κατέφευγαν στην Καβάλα και από εκεί στη Θάσο για να σωθούν.⁶ Ήταν άλλωστε νωπές ακόμη οι οδυνηρές μνήμες των κατοίκων από τον Μακεδονικό Αγώνα και, κυρίως, από την Πρώτη Βουλγαρική Κατοχή, με οδυνηρότερη εκείνη της καταστροφής και της σφαγής του Δοξάτου.

Αμέσως μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης αποκαλύφθηκαν οι πραγματικές προθέσεις των κατακτητών: *ήρχισαν τα μαρτύρια, αι αιτιώσεις, οι φόνοι, και οι προπηλακισμοί των δυστυχών κατοίκων*.⁷ και μάλιστα, με συνέργεια κομιτατζήδων, καθώς τα στρατεύματά τους ακολουθούνταν από άτακτες ομάδες κομιτατζήδων. Ο επικεφαλής των κομιτατζήδων Τοντόρ Πανίτσα, *όστις περιέρχεται ελευθέρως την περιφέρειαν Δράμας, ληστεύων, φονεύων*,⁸ είχε δράσει στην περιοχή κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα. Η βουλγαρική κατοχή από τις πρώτες ημέρες υπήρξε ληστρική και καταστροφική για τους κατοίκους της Ανατολικής Μακεδονίας,⁹ γεγονός που έδειχνε τις πραγματικές προθέσεις των εισβολέων, την τρομοκράτηση και τη δραστική αποδυνάμωση του ελληνικού στοιχείου. Ο μεγάλος αριθμός των απωλειών του τοπικού πληθυσμού (44.000 σε σύνολο 305.000 κατοίκων),¹⁰ αναδεικνύει μια αξιολογώδη ιδιαιτερότητα: κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν κυρίως στρατιώτες αυτοί που πέθαναν ενώ κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι άμαχοι ήταν πολύ περισσότεροι από τους στρατιώτες· η διαπίστωση αυτή όμως δεν ισχύει για την Ανατολική Μακε-

6. Υπουργείον, *Διπλωματικά έγγραφα*, 110. Ο Βεντήρης (*Η Ελλάς*, τ. 2, 179) περιγράφει παραστατικά τη φυγή: «Ο γηγενής πληθυσμός ηναγκάζετο δια του τρόμου να φεύγη προς την θάλασσαν. Η έξοδος ήτο πένθιμος και φοβερά μαζί. Τα παράλια είχαν αποκλεισθή υπό του αγγλογαλλικού στόλου».

7. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ, φάκ. 202, «Υπόμνημα των εκ Βουλγαρίας».

8. Υπουργείον, *Διπλωματικά έγγραφα*, 110.

9. Οι σχετικές αναφορές αποτυπώνουν κατάσταση καταστροφής και ερήμωσης για τις πόλεις της Καβάλας και των Σερρών. Στην Καβάλα: «Πλείσται οικίαι απεγυμνώθησαν και καταστράφηκαν, αι περιουσίαι διηπάγησαν, ο δε πληθυσμός υπέστη τον αγριότερον δεκατισμόν τελείως σχεδόν εκριζωθείς», βλ. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ, φάκ. 263, «Υπόμνημα», Υπουργός των Εσωτερικών προς Πρόεδρο, Καβάλα, 2 Οκτωβρίου 1918, αρ. πρωτ. 209. Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά εκπρόσωποι των οικοδόμων της Καβάλας: «Κατά την απαισίαν Βουλγαρικήν κατοχήν της Ανατολικής Μακεδονίας καθ' ήν διηπάγη και κατεστράφη το παν εν Καβάλλα [...] μας διηπάγησαν άπαντα τα χρήσιμα εις την Βιοτεχνίαν μας τεχνικά εργαλεία μας». Βλ. Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Δ. Γούναρη, φάκ. 1/υποφάκ. 1.1, «Αίτησις του εν Καβάλλα Σωματείου Βιομηχάνων επί των Οικοδομών προς Υπουργόν των Στρατιωτικών», Καβάλα, 28 Φεβρουαρίου 1921.

Στις Σέρρες: «Οι Βούλγαροι αφήκαν ερείπια αναλόγως των ορέξεων των Στρατιωτικών Διοικητών και των αρχηγών των Κομιτατζίδων», υπήρχαν πόλεις και χωριά τελείως κατεστραμμένα. Σύμφωνα με την καταγραφή του βουλευτή Σερρών Δ. Πάζη, 4.567 οικήματα είχαν καταστραφεί. Από τα χωριά αυτά 1000 περίπου άνθρωποι πέθαναν από αστία, βασανισμούς άλλοι φονεύθηκαν ή πέθαναν στην εξορία· 250 περίπου εγκαταστάθηκαν σε άλλα χωριά του νομού και 3000 οικογένειες έμειναν άστεγες. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ, φάκ. 202, «Υπόμνημα», Δ. Πάζης προς Αντιπρόεδρον Υπουργικού Συμβουλίου», Αθήνα, 8 Νοεμβρίου 1918.

Στη Δράμα, όπου υπήρχαν πολιτικές αρχές, Δήμαρχος, Νομάρχης (ο Νικόλαος Μπακόπουλος διορίστηκε νομάρχης από τη βασιλική κυβέρνηση τον Ιούλιο του 1916, υπηρέτησε έως τον Ιούνιο του 1917, οπότε εκτοπίστηκε όμηρος στη Βουλγαρία) καθώς και δημόσιες υπηρεσίες, σημειώθηκαν λιγότερες αυθαιρεσίες και λεηλασίες, ενώ ο πληθυσμός υπέφερε επίσης λιγότερο από την πείνα. Υπουργείον, *ό.π.*, 120.

10. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος. Δοξάτο Δράμας, 1912-1946*, (Αθήνα: Πατάκη, 2014), 141.

δονία, όπου κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι άμαχοι ήταν περισσότεροι από τους στρατιώτες.

Μια από τις πρώτες ενέργειες δημογραφικής αραίωσης συντελέστηκε τον Σεπτέμβριο του 1916 με την εκκένωση της Τζουμαγιάς (Ηράκλεια Σερρών) και των γύρω χωριών.¹¹ Οι βουλγαρικές αρχές, αφού πρώτα συνέλαβαν και κακοποίησαν όσους είχαν συνεργαστεί με Έλληνες ενόπλους εναντίον των κομιτατζήδων κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, επέβαλλαν τη δραστική εκκένωση της περιοχής εκτοπίζοντας περίπου 7-8.000 άτομα.¹² Οι περισσότεροι οδηγήθηκαν όμηροι στο, βουλγαροκρατούμενο τότε, Ποζάρεβιτς της Σερβίας. Ήταν το προανάκρουσμα της ομηρίας χιλιάδων ακόμη Ελλήνων της Ανατολικής Μακεδονίας που θα ακολουθούσε το 1917.

Οι βουλγαρικές αυθαιρεσίες επρόκειτο να κλιμακωθούν σε συνάρτηση με δύο γεγονότα που ορίζουν και δύο σαφώς διακριτές φάσεις της Δεύτερης Κατοχής. Το πρώτο γεγονός ήταν η μεταφορά (Σεπτέμβριος 1916) του Δ΄ Σώματος Στρατού στο Γκέρλιτς της Γερμανίας (μετά την παράδοσή του στους Γερμανούς). Κατά τη φάση αυτή, ενόσω η Ελλάδα διατηρούσε την ουδετερότητά της, οι βουλγαρικές στρατιωτικές δυνάμεις, τηρώντας σε κάποιο βαθμό τα προσχήματα, εφάρμοσαν συστηματικά έμμεσους τρόπους εξόντωσης του ελληνικού πληθυσμού. Το δεύτερο γεγονός ήταν η είσοδος της Ελλάδας στον Πόλεμο με τις δυνάμεις της Entente (Ιούνιος 1917),¹³ οπότε η βουλγαρική διοίκηση εφάρμοσε επιθετικότερη πρακτική, τον εκτοπισμό και την ομηρία στη Βουλγαρία χιλιάδων Ελλήνων.

Από το φθινόπωρο του 1916 άρχισαν εκτεταμένες επιτάξεις σιτηρών και κτηνών, με αποτέλεσμα πολύ σύντομα να υπάρξει έλλειψη και υπερτίμηση των ειδών πρώτης ανάγκης, *πρωτοφανής και ανήκουστος εις τα χρονικά και αυτών των επί μακρόν πολιορκηθεισών πόλεων*.¹⁴ Το μέτρο της επίταξης εφαρμόστηκε με τόση βιαιότητα, ώστε πολύ σύντομα επήλθε παντελής έλλειψη τροφίμων. Οι βουλγαρικές αρχές προχώρησαν στην επίταξη ζώων μεταφοράς και άροσης, απαγόρευαν την ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ πόλεων και χωριών, προς αποφυγή δήθεν κατασκοπείας, επέβαλλαν στον πληθυσμό καταναγκαστικά έργα εμποδίζοντας έτσι την απασχόληση σε γεωργικές εργασίες, ενώ ακόμη και οι σπόροι κατάσχονταν.¹⁵ Πέραν τούτων επιβλήθηκε από τις βουλγαρικές αρχές ισοτιμία του βουλγαρικού λέβα προς την ελληνική δραχμή, με άμεση συνέπεια την αιφνιδιαστική άνοδο στις τιμές των τροφίμων, και κατ'

11. Υπουργείον, *ό.π.*, 111. Μετά την εκκένωση λεηλατήθηκαν οικίες και η άνω πόλη καταστράφηκε από βομβαρδισμό.

12. *Ibid.*, 111. Βλ. και Καλλιόπη Πανοπούλου, «Ήταν δύσκολα εκείνα τα χρόνια...». Προφορικές μαρτυρίες βλαχόφωνων από την ομηρία τους στο Ποζάρεβιτς της Σερβίας», *Οι Σέρρες και η περιοχή τους. Από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*, τ. 1, (Σέρρες: [χ.έ.], 2013), 67-69.

13. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε κηρύξει τυπικώς τον πόλεμο στη Βουλγαρία. Στις 2 Ιουλίου 1917 ο Πρεσβευτής της Ελλάδας στη Σόφια επέδωσε διακοίνωση «περί της διακοπής των διπλωματικών σχέσεων». Βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Η Δόξα και ο Διχασμός. Από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης 1908-1918*, (Αθήνα: Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1992), 629-630.

14. Υπουργείον, *Διπλωματικά έγγραφα*, 117.

15. Ν. Ρουδομέτωφ, επιμ., *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Ανατολική Μακεδονία 1916-1918*, τ. 2, (Καβάλα: Ιστορικό & Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, 2008), 23-24.

επέκταση την οικονομική αφαίμαξη του πληθυσμού.¹⁶ Αποτέλεσμα όλων αυτών των ενεργειών ήταν να επέλθει φοβερός λιμός.

Με εξαρθρωμένη την πρωτογενή παραγωγική δραστηριότητα ο επισιτισμός της περιοχής εναποτίθεται στις διαθέσεις των βουλγαρικών αρχών. Μολονότι αποφασίστηκε να διανέμονται 500 γραμμάρια αλεύρου ημερησίως ανά άτομο, σταδιακά η προμήθεια όχι μόνο περιορίστηκε στα 75 γραμμάρια αλλά γινόταν ανά 3-4 ημέρες στην πόλη της Δράμας και ανά 10-12 στην Καβάλα.¹⁷ Πέραν τούτων, το μέτρο δεν τελεσφόρησε και εξαιτίας καταχρήσεων και ατασθαλιών που υποθάλλονταν από το κλίμα ανομίας που επικρατούσε την περίοδο εκείνη.¹⁸ Είναι δε χαρακτηριστικό ότι όσοι είχαν να διαθέσουν ποσότητες αλεύρου το πωλούσαν στη Δράμα 7 λέβα το κιλό και 11 στην Καβάλα, γεγονός που προκαλούσε πρόσθετες δυσχέρειες στην προμήθειά του από τους κατοίκους της πόλης. Εκεί ο εργατικός κόσμος αποτελούνταν ως επί το πλείστον από καπνεργάτες, οι οποίοι μη έχοντας άλλους πόρους παρά μόνο την καπνεργασία, καταδικάστηκαν σε ανεργία, καθώς οι πολεμικές επιχειρήσεις ανέστειλαν την επεξεργασία και το εμπόριο του καπνού. Μάλιστα, σε σύγκριση με τη Δράμα και τις Σέρρες, η πόλη που υπέφερε πολύ περισσότερο από τον λιμό ήταν η Καβάλα· πόλη-λιμάνι, με σημαντικότερη ελληνική πλειοψηφία. Χιλιάδες πρόσφυγες του 1914 που είχαν εγκατασταθεί τότε από την ελληνική κυβέρνηση στις Σέρρες υποχρεώθηκαν από τις βουλγαρικές αρχές να μετακινηθούν στην Καβάλα. Και καθώς είχε αφαιρεθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία ο επισιτισμός τους, η υπερτίμηση των τροφίμων τον κατέστησε σχεδόν αδύνατο.¹⁹ Ο εφοδιασμός της πόλης συναντούσε εμπόδια, αφού από την πλευρά των βουλγαρικών αρχών δεν υπήρξε μέριμνα για την οργάνωση τακτικής συγκοινωνίας που θα διευκόλυνε τη μεταφορά τροφίμων από τη Δράμα.²⁰

Τα κρούσματα του εξανθηματικού τύφου, ο οποίος εκδηλώθηκε στις αρχές του 1917, αύξαιναν τον αριθμό των νεκρών. Ωστόσο, τα στοιχεία των θυμάτων της πείνας δεν είναι ακριβή (*οι νεκροί εθάπτοντο σωρηδόν και άνευ διατυπώσεων*)²¹ και επιπλέον διαφέρουν από πηγή σε πηγή. Η δραματική αύξηση των θανάτων κατά τους πρώτους μήνες του 1917 θα πρέπει να συνδεθεί και με την απόφαση της βουλγαρικής στρατιωτικής επιμελητείας να πληρώνεται αποκλειστικά σε χρυσό η αξία των τροφίμων που θα παραδίδονταν στον πληθυσμό. Φαίνεται όμως ότι τέτοια δυνατότητα δεν υπήρχε, σύμφωνα με τις αγωνιώδεις επιστολές Δημάρχων της περιοχής, οι οποίοι ζητούσαν επιτακτικά να ληφθούν άμεσα μέτρα για την αντιμετώπιση της απελπιστικής κατάστασης.²² Είναι αξιοσημείωτο ότι οι περισσότεροι θάνατοι συνέβησαν την περίοδο πριν από την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, *καθ' ην οι Βούλγαροι παρίστατο εισέτι ως*

16. *Ibid.*, 48-51.

17. *Ibid.*, 51.

18. Πασχαλίδης Δημήτριος, «Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, νομάρχη Δράμας κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)», *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός Συνάντησης*, τ. 1, Χρίστος Π. Φαράκλας, επιμ. (Δράμα: ΔΕΚΠΟΤΑ, 2013), 792.

19. Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, φάκ. Β' 1919/Β58, Β/59, Ν. Μπακόπουλος προς την Ελληνική Β. Πρεσβεία, Δράμα, 19 Ιανουαρίου 1917, αρ. πρωτ. 91.

20. Υπουργείον, *Διπλωματικά έγγραφα*, 121 και 68.

21. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΠΠ, φάκ. 263, «Υπόμνημα».

22. Ρουδομέτωφ, *Τετράδια*, (Καβάλα: Ιστορικό & Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, 2008), 55.

σύμμαχοι και φίλοι,²³ και ενόσω ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, η λεγόμενη «Μικρή Αυλή» του και το αντιβενιζελικό ή κατά άλλους φιλο-γερμανικό Γενικό Επιτελείο επέμεναν στην αυστηρή ουδετερότητα, που καθόλου αυστηρή αλλά ούτε καν ως ουδέτερη πολιτική μπορεί να χαρακτηριστεί. Η πείνα ήταν ένα μέσο τρομοκράτησης, για να καμφθεί το ηθικό των Ελλήνων κατοίκων, ώστε να εξυπηρετηθούν αποτελεσματικότερα οι βουλγαρικές επιδιώξεις σε σχέση με τον αφελληνισμό της περιοχής.

Συγχρόνως, οι βουλγαρικές αρχές παρωθούσαν ελληνικές οικογένειες να μετοικήσουν στη Βουλγαρία για μόνιμη εγκατάσταση και εργασία εγγράφοντάς τους σε ειδικούς καταλόγους.²⁴ Η «εκούσια» αυτή μετοικεσία στην πραγματικότητα ήταν ένα μέτρο με το οποίο επιδιώχθηκε η μαζική απομάκρυνση του ελληνικού πληθυσμού από την Ανατολικής Μακεδονία, προκειμένου να αποψιλωθεί η περιοχή και, όσο γίνεται, να εξαλειφθεί ο ελληνικός χαρακτήρας της.²⁵ Σε αυτές τις πρακτικές πρέπει να προστεθούν ακόμη απαγωγές παιδιών (κάποια από τα οποία παρέμεναν μετά την ανακωχή διασκορπισμένα σε πόλεις και χωριά της Βουλγαρίας).²⁶ Θάνατοι από βασανιστήρια: εξαφάνιση συλληφθέντων· βιασμοί γυναικών. Υπό το πρόσχημα είτε της κατασκοπείας ή ότι είχαν εκφρασθεί δημόσια υπέρ της Entente συλλαμβάνονταν, και με τη βοήθεια μουσουλμάνων της περιοχής φονεύονταν κρατικοί υπάλληλοι και επιφανείς πολίτες. Επί κωνσταντινικού ακόμη καθεστώτος, η σύλληψη υπό το πρόσχημα της κατασκοπείας του προξενικού υπαλλήλου Χριστόδουλου Σαχίνη, η παραπομπή και καταδίκη του στο στρατοδικείο της Σόφιας και ακολούθως ο δημόσιος, τελετουργικός απαγχονισμός του (11 Ιουνίου 1917), παρόντος και του Νομάρχη της Δράμας στην κεντρική πλατεία της πόλης,²⁷ δεν αποτελούσαν μόνο ένα ακόμη μέσο τρομοκράτησης των κατοίκων. Καθιστούσαν τυπική την παρουσία των ελληνικών αρχών· τη διοίκηση και την πραγματική εξουσία ασκούσαν οι βουλγαρικές αρχές, δείχνοντας έτσι πως είχαν εδραιώσει την κυριαρχία τους. Στις αρχές Ιουλίου του 1917 βρήκε φρικτό θάνατο –ενώ, όπως είχε διαδοθεί, μεταφερόταν στις φυλακές της Δράμας για να δικαστεί από έκτακτο στρατοδικείο– ο συλληφθείς για κατασκοπεία λίγους μήνες νωρίτερα, μητροπολίτης Πραβίου Γερμανός. Η σύλληψη και ο θάνατός του, χωρίς δίκη και κάτω από μαρτυρικές συνθήκες, θα πρέπει να ερμηνευτούν υπό το πρίσμα της δράσης του ιεράρχη ως μητροπολίτη Πρεσπών κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα το 1906.²⁸

Η είσοδος της Ελλάδας στον Πόλεμο (Ιούνιος 1917) ήταν ένα γεγονός που δημιουργούσε για τη Βουλγαρία δυνατότητες για πρόσκτηση των κατεχομένων εδαφών. Το γεγονός αυτό οριοθετεί τη δεύτερη φάση της βουλγαρικής κατάκτησης. Τότε οι

23. *Ibid.*

24. Με βάση όσα σχετικά αναφέρει ο Έλληνας Πρεσβευτής στη Σόφια, μεγάλο μέρος του πληθυσμού που υπέφερε από αστία δέχτηκε την πρόταση για εγκατάσταση στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Μάλιστα, επισημαίνει ότι ο αριθμός των εγγεγραμμένων ήταν μεγάλος, αφού μόνο στη Δράμα λέγεται ότι ενεγράφησαν 10.000. Υπουργείον, *ό.π.*, 124.

25. *Ibid.*, 124. Ένας ακόμη λόγος, κατά τον Έλληνα Πρεσβευτή, ήταν να υπάρξει αύξηση του εργατικού δυναμικού στη Βουλγαρία.

26. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΠΠ, φάκ. 218, «Εκθεσις περί της εν Βουλγαρία καταστάσεως και των εκκρεμών μετ' αυτής ζητημάτων», Κ. Μαζαράκης προς Γενικών Στρατηγείον, Σόφια, 5 Νοεμβρίου 1918.

27. Θεόφιλος Δ. Αθανασιάδης, «Ο απαγχονισμός του Σαχίνη», *Ημερολόγιον Δράμας*, 1930, 70-72.

28. Του ίδιου, «Ο εθνομάρτυς μητροπολίτης Γερμανός», *ό.π.*, 65-69.

δυνάμεις κατοχής εγκατέλειψαν πλέον κάθε πρόσχημα και κάθε συγκαλυμμένη πρακτική αποδυνάμωσης και εξόντωσης του ελληνικού στοιχείου· εφάρμοσαν απροκάλυπτα μια συνειδητή, οργανωμένη εθνοκαθαρτική πολιτική. Εφάρμοσαν τη γενοκτονική μέθοδο της ομηρίας με τον συστηματικό εκτοπισμό του άρρενος πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας στη βουλγαρική ενδοχώρα.²⁹ Η Δράμα μετατράπηκε σε κέντρο μεταγωγής ομήρων. Σε πρώτη φάση εκτοπίστηκαν οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι Νομάρχες των κατεχόμενων νομών· καταλύθηκε έτσι και τυπικά η ελληνική διοίκηση. Ακολούθησε ο εκτοπισμός ανδρών, *ώστε τελευταίον ουδείς απέμεινε από του 17^{ου} μέχρι 60^{ου} έτους*.³⁰ Ιδού τι αφηγείται ο ομηροπαθής Θεόφιλος Αθανασιάδης, εκδότης και δημοσιογράφος από τη Δράμα:

«Τα δεινά του μαρτυρικού ημών ταξιδιού εντεύθεν εις την επάρατον Βουλγαρίαν απερίγραπτα. Εστελλόμεθα ανά 50-60 εις έκαστον βαγόνιον φορτηγόν, υπεφέραμεν εκ πείνης, διότι διετασσόμεθα να λάβωμεν μόνον διά 2-3 ημέρας τροφάς, ενώ το ταξιδιον διήρκει 5-7 ημέρας. Υπεφέραμεν εκ δίψης, διότι οι εις έκαστον βαγόνιον δύο φρουροί στρατιώται απηγόρευον να υδρευόμεθα εις τους σταθμούς. Μετά δε την εις την πόλιν Σούμλαν άφιξιν ημών εκρατούμεθα επί τινας ημέρας ες ηρειπωμένους Γερμανικούς σταύλους και εκείθεν απεστελλόμεθα τμηματικώς κατόπιν απολυμάνσεως εις τα λάγγερ, ήτοι καλύβας μάλλον υπογείους κεκαλυμμένας με χόμα ή άχυρα ή κλάδους δένδρων ακαταλλήλους και διά χοίρους».³¹

Διασκορπισμένοι σε εικοσιπέντε στρατόπεδα αιχμαλώτων, υφιστάμενοι ποικίλους εξευτελισμούς και βασανιστήρια, *ενδιδαιτώμενοι με το περίφημον λαχανοζούμι [...] και κοιμόμενοι εντός ελεεινών αχυρίνων καλυβών*,³² εξαναγκάστηκαν να εργάζονται (κατά το πρότυπο των ταγμάτων εργασίας) επί δεκαπέντε ώρες για την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών. Λίγοι κατάφεραν να επιβιώσουν, επιστρέφοντας ανθρώπινα ράκη. Από τους 12.000 που είχαν οδηγηθεί στο Κίτσεβο της Σερβίας, *το μέγα νεκροταφείον του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας*,³³ ελάχιστοι μόνο σώθηκαν. Ο εκτοπισμός του άρρενος πληθυσμού και η εις καταναγκαστικά έργα καταδίκη του χαρακτηρισήθηκε από ορισμένους ομήρους ως το *επίσημον μέσον του εξοντωτικού καθ' ημών προγράμματος αυτών, όπως παρουσιάσουν, ως έλεγον, την Ανατ. Μακεδονίαν άνευ Ελλήνων*.³⁴

Αν και αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία είναι δύσκολο να εντοπιστούν, η ελάττωση του ελληνικού στοιχείου ήταν κατακόρυφη. Παρότι δεν έγινε κάποια μαζική σφαγή σε κανέναν από τις τρεις νομούς, συντελέστηκε μια ανθρωπιστική καταστροφή. Με τις μεθόδους εξόντωσης που επέβαλαν οι βουλγαρικές αρχές εξολοθρεύτηκε το πιο

29. Ο Βεντήρης (*Η Ελλάς*, τ. 2, 633) σημειώνει: «Ο ίδιος ο Ραδοσλαύφ αναγγέλλει την εκτόπιση των ελληνικών πληθυσμών της Μακεδονίας εις το εσωτερικόν της Βουλγαρίας». Στη συνέχεια ο φακός της αφήγησής του στρέφεται στον παράλληλα εντεινόμενο διωγμό των Ελλήνων της Τουρκίας.

30. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ, φάκ. 263, «Υπόμνημα».

31. Θεόφιλος Δ. Αθανασιάδης, «Φρικιαστικά σελίδες ημερολογίου αιχμαλωσίας», *Ημερολόγιον Δράμας*, 1930, 85-88.

32. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ, φάκ. 202, «Υπόμνημα των εκ Βουλγαρίας».

33. ΓΑΚ/ΚΥ/ΑΠΓΠ, φάκ. 218, «Εκθεσις περί της εν Βουλγαρία καταστάσεως».

34. Αθανασιάδης, «Φρικιαστικά σελίδες», 85.

ενεργό και δυναμικό τμήμα του πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας, γεγονός που την κατέστησε περισσότερο ευπρόσβλητη στις βουλγαρικές βλέψεις για μελλοντική προσάρτηση. Η διάλυση οικογενειών επέφερε βαθιά ρήγματα στην κοινωνική συνοχή, ενώ δεν ήταν εύκολο να επουλωθούν τα ψυχικά τραύματα των ανθρώπων που επέζησαν. Κι αυτό γιατί μετά τα γεγονότα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επακολούθησε το κύμα των πληθυσμιακών ανακατατάξεων του Μεσοπολέμου, κατά τη διάρκεια των οποίων οι εκούσιες ή ακούσιες μετακινήσεις προκαλούσαν κλίμα αστάθειας και συχνά μεθοριακά επεισόδια. Τα παραμεθόρια χωριά της ορεινής Δράμας βρίσκονταν υπό συνεχή ανασφάλεια, καθώς συχνές ήταν οι επιδρομές κομιτατζήδων που τρομοκρατούσαν ή σκότωναν κατοίκους των χωριών.

Όσπου επήλθε η οδυνηρή αναβίωση παρόμοιων δεινών κατά τη διάρκεια της Τρίτης Κατοχής. Η Βουλγαρία συνέχιζε να προβάλλει διεκδικήσεις για την εκπλήρωση του μεγαλοϊδεατικού οράματος της «Μεγάλης Βουλγαρίας». Την περίοδο 1941-1944 με την αρωγή μιας πολύ ισχυρότερης τότε Γερμανίας, οι βουλγαρικές δυνάμεις εισβολής πραγματοποιούσαν την Τρίτη Κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, εφαρμόζοντας ανάλογες βίαιες πρακτικές. Οι τρεις διαδοχικές κατοχές ανέτρεψαν τις ισορροπίες στην κοινωνική και οικονομική ζωή της ευρύτερης περιοχής.